

Το φεμινιστικό μεταμοντέρνο μυθιστόρημα και η διδακτική αξιοποίηση του: *Ελένη ή ο κανένας* της Ρέας Γαλανάκη

Αλεξάνδρα Γερακίνη

Εκπαιδευτικός, Φιλολόγος, Μ.Δ.Ε. στη Λογοτεχνία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο ρόλος που διαδραματίζει η Λογοτεχνία στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου είναι πολύ σημαντικός, ιδιαίτερα όταν η Λογοτεχνία διαβάζεται από νέους ανθρώπους που βρίσκονται στο στάδιο της ανάπτυξης της προσωπικότητας τους, στην υιοθέτηση αξιών και προτύπων και στην κατασκευή της ταυτότητας τους. Καθώς οι νέοι αναγνώστες ταυτίζονται πολλές φορές με τους λογοτεχνικούς ήρωες, το φύλο των μυθοπλαστικών χαρακτήρων διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό θέσεις και αντιλήψεις όσον αφορά τις έμφυλες ταυτότητες. Τις τελευταίες δεκαετίες η λογοτεχνική φεμινιστική κριτική προσπαθεί να εξαλείψει τις ανισότητες που προκύπτουν από την ύπαρξη στερεοτυπικών αντιλήψεων στα χαρακτηριστικά και στις σχέσεις των δύο φύλων. Η εργασία εστιάζει στην ανάλυση ενός μεταμοντέρνου φεμινιστικού βιβλίου της Ρέας Γαλανάκη και στον τρόπο με τον οποίο αυτό μπορεί να αξιοποιηθεί στη διδακτική πράξη με άξονα τη φεμινιστική κριτική, τις θεωρίες της πρόσληψης και της αναγνωστικής ανταπόκρισης και τις πολιτισμικές σπουδές.

Εισαγωγή

Το 1929, όταν η Virginia Wolf έγραψε το *Ένα δικό σου δωμάτιο* και το 1949, όταν η Simon de Beauvoir υποστήριξε στο *Δεύτερο φύλο* ότι «γυναίκα γίνεσαι, δε γεννιέσαι» τέθηκαν οι βάσεις της φεμινιστικής λογοτεχνικής κριτικής, η οποία είναι μία σύνθετη και δυναμική περιοχή μελέτης. Υιοθετεί μεν τις ήδη προϋπάρχουσες φεμινιστικές αντιλήψεις αλλά τις μεταμορφώνει καθώς τις εφαρμόζει με καινούριους τρόπους, δημιουργώντας έτσι ένα ευρύ, διαφοροποιημένο και συνεχώς μεταβαλλόμενο πεδίο μελέτης, το οποίο παράλληλα στηρίζει τους στόχους του κινήματος. Ο φεμινισμός αμφισβητεί την κυρίαρχη πατριαρχική ιδεολογία και προσπαθεί να φέρει στην επιφάνεια τις συμπεριφορές και τις παραδόσεις που ενισχύουν τη συστηματική ανδρική κυριαρχία, όπως αυτή προβάλλεται μέσα από τον λογοτεχνικό κανόνα.

Υπό την παραπάνω έννοια ο φεμινισμός θέτει ερωτήματα ελευθερίας και προσδιορισμού της ταυτότητας μέσα από ένα πλέγμα πολιτισμικών, γλωσσικών και ιδεολογικών παραγόντων. Οι συγκεκριμένες αναζητήσεις βρίσκουν έδαφος στον χώρο της λογοτεχνίας, η οποία προσφέρεται ιδιαίτερος για να προβάλλει την πολυδιάστατη διαμόρφωση της ταυτότητας του υποκειμένου αλλά και να ασκήσει κριτική στους παγιωμένους κοινωνικούς θεσμούς και να ανατρέψει τους προκαθορισμένους και συμβολικούς ρόλους του κοινωνικού φύλου.

Αν και η αναπαράσταση των γυναικών στη λογοτεχνία είχε γίνει αντιληπτή ως μία από τις πιο σημαντικές μορφές «κοινωνικοποίησης», καθώς προσέφερε τα μοντέλα ρόλων που υποδείκνυαν στις γυναίκες αλλά και στους άνδρες (Barry, 2013), η σχέση των λογοτεχνικών σπουδών με τη φεμινιστική οπτική προέκυψε περισσότερο όψιμα απ' ό,τι σε άλλες επιστήμες και το ενδιαφέρον για τη συνεξέταση λογοτεχνικών και φεμινιστικών σπουδών ήρθε ως συνέπεια της κινητικότητας άλλων συναφών κλάδων (Κανατσούλη, 2008). Αυτό βέβαια που έχει σημασία είναι ότι το φύλο, έστω και μετά από τις προσεγγίσεις της ψυχανάλυσης, της γλωσσολογίας και της ιστορίας αποτέλεσε σημαντική παράμετρο της μελέτης των λογοτεχνικών κειμένων.

Μέσα στο νέο αυτό θεωρητικό πλαίσιο, η γυναικεία λογοτεχνία και η γυναικεία γραφή με την ευαισθησία που τη διακρίνει, έρχεται να αφήσει το δικό της αποτύπωμα και να καταθέσει τη δική της μαρτυρία στα θέματα δόμησης, λειτουργίας και αναπαραγωγής των μηχανισμών της πατριαρχίας που επέτρεψαν την διαίωνιση της ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων. Η γυναικεία γραφή αναζητώντας τα ερείσματα της στην κριτική παρακαταθήκη του μαρξισμού, του δομισμού και της γλωσσολογίας κυρίως, σταδιακά μετακινήθηκε από τη μονοδιάστατη επίθεση στην ανδρική κυριαρχία στην πλουραλιστική προσέγγιση και βαθιά μελέτη της γυναικείας φύσης και αντίληψης του κόσμου καθώς και στη διεύρυνση του λογοτεχνικού κανόνα που βγάζει τη γυναίκα από το περιθώριο της λογοτεχνίας και της δίνει φωνή, αξία και καινούρια σημασία μέσα από την ανατροπή της συμβολική τάξης.

Η ταραχώδης ζωή της Ελένης Αλαμούρα-Μπούκουρα, πρόσωπο που κινείται ανάμεσα σε δύο ταυτότητες και που αποτελεί την ηρωίδα του μυθιστορήματος της Ρέας Γαλανάκη *Ελένη ή ο κανένας* προσφέρεται ιδιαίτερα για λογοτεχνική φεμινιστική προσέγγιση, εστιάζοντας στην ανατροπή των διπόλων και στην αντίσταση των γυναικών στους προκαθορισμένους από τη συμβολική τάξη κοινωνικούς ρόλους. Η ίδια η συγγραφέας βέβαια αρνείται ότι υιοθέτησε αρχές της φεμινιστικής θεωρίας και της γυναικείας γραφής, ισχυριζόμενη ότι το φύλο είναι μία μόνο πλευρά του μυαλού του συγγραφέα και δεν την κατακυριεύει, όταν γράφει (Γαλανάκη, 2011).

Η παρουσία όμως της Ελένης στο μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη, δίνει σίγουρα το έναυσμα για φεμινιστική ανάλυση και έμφαση στα ζητήματα της συγκρότησης της ταυτότητας και των ορίων των φύλων μέσα από τη δημιουργική αξιοποίηση του μύθου και της ιστορίας. Μάλιστα ο Αλέξης Ζήρας υποστηρίζει ότι *«Η Γαλανάκη προσέφυγε στον 19ο αιώνα και σε μορφές που κινούνταν μεταξύ θρύλου και περιθωρίου της ιστορίας, ακριβώς επειδή η χρονική απόσταση και η ανασύνθεση της ζωής τους διεύρυναν τα όρια της μυθοπλασίας»* (Ζήρας, 2000).

Η παρούσα εργασία έχει ως πρώτο στόχο να διερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους η συγγραφέας ξετυλίγει το κουβάρι του μύθου και της ιστορίας για να αναδυθεί μέσα από το έργο της και μέσα από την σύζευξη αντίθετων στοιχείων η νέα ταυτότητα της Ελένης, η οποία θα προκαλέσει τη ρήξη, την αμφισβήτηση και την επαναδιαπραγμάτευση στα στεγανά των ανδρικών και γυναικείων χαρακτήρων αλλά και, ως δεύτερο στόχο, πώς ένα τέτοιο λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να αξιοποιηθεί στην

εκπαίδευση, καθώς οι έμφυλες ταυτότητες προσδιορίζονται, σε σημαντικό βαθμό, εντός της σχολικής πραγματικότητας (Κουκλατζίδου, 2014).

Η φεμινιστική κριτική

Σε μία προσπάθεια ορισμού θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο φεμινισμός ως κοινωνικό κίνημα είναι ο αγώνας των γυναικών να υπερασπιστούν τα δικαιώματα που έχουν ως κοινωνική τάξη και να διεκδικήσουν την ισότητα, καταγγέλλοντας την προκατάληψη υπέρ των ανδρικού φύλου. Ο αγώνας αυτός ξεκινά στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και δίνει το έναυσμα για την πρώτη φάση στην ιστορία του φεμινισμού που διαρκεί ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στη φάση αυτή τα κυρίαρχα ζητήματα είναι η εργασία, η εκπαίδευση και η ψήφος των γυναικών, και η βιομηχανική επανάσταση, αξιοποιώντας τις γυναίκες ως εργατικό δυναμικό, φέρνει τις πρώτες αλλαγές. Ο βικτοριανός φεμινισμός δίνει το πρώτο χτύπημα στις πατριαρχικές δομές, χωρίς όμως να μπορέσει να μεταβάλει ουσιαστικά τις γερά ριζωμένες ταξικές σχέσεις (Hall & Gieben, 2003).

Η δεύτερη φάση του φεμινισμού λαμβάνει χώρα στο διάστημα 1960-1980 και είναι αποτέλεσμα των εμπειριών των γυναικών μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι κυρίαρχες θέσεις είναι ότι οι γυναίκες είναι ίσες με τους άνδρες αλλά η κοινωνία εξακολουθεί να είναι βαθιά πατριαρχική και οι γυναίκες αντιμετωπίζονται ως κατώτερες αλλά πλέον οι διεκδικήσεις των γυναικών είναι πολύ πιο έντονες και μαχητικές.

Η τρίτη φάση, η οποία εκτείνεται έως σήμερα, φαίνεται ότι έχει δεχτεί ισχυρές επιδράσεις τόσο από την ψυχανάλυση όσο και από τον μεταδομισμό. Υπό την επήρεια τους οι εκπρόσωποι της τρίτης φάσης προωθούν ένα γυναικείο μοντέλο που ξεφεύγει από το πρότυπο της ανώτερης κοινωνικά, λευκής γυναίκας, προβάλλουν ένα πολυπολιτισμικό μοντέλο και δίνουν έμφαση σε προβλήματα που προκύπτουν από τον σεξισμό, τον ρατσισμό την ανισότητα και την ομοφοβία. Παράλληλα η διαμόρφωση του υποκειμένου πραγματοποιείται στο πλαίσιο έμφυλων δομών εξουσίας, άρα το υποκείμενο και το φύλο δεν είναι προϋποθέσεις του λόγου αλλά αποτελέσματα των πολιτισμικών θεσμών και πρακτικών και οι κατασκευασμένες έμφυλες ταυτότητες μπορούν να ανακατασκευαστούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ανατρέψουν τις υπάρχουσες δομές εξουσίας (Μαροπούλου, 2016). Οι μεταδομιστικές/μεταμοντέρνες θέσεις ασκούν σημαντική επίδραση στη φεμινιστική κριτική και ο Βαγγέλης Αθανασόπουλος υποστηρίζει ότι οι συνθήκες για τη συνάντηση των δύο θέσεων είναι ευνοϊκές, καθώς από τη μια ο μεταμοντερνισμός διαθέτει ένα γενικά φεμινιστικό χαρακτήρα με την επιμονή του στην άρνηση των μεγάλων αφηγήσεων και από την άλλη η αναδιήγηση μιας γυναικείας φωνής συμβάλλει στην αποδόμηση της αφήγησης που επιδιώκει ο μεταμοντερνισμός (Αθανασόπουλος, 2002).

Δεσπόζουσα άποψη στη φεμινιστική κριτική είναι ότι ο δυτικός πολιτισμός στηρίζεται σε βαθιά πατριαρχικές δομές που καθυποτάσσουν τις γυναίκες στους άνδρες μέσω των ισχυρών εξουσιαστικών σχέσεων που αναπτύσσονται. Οι γυναίκες παρουσιάζονται ως «άλλος», ως «έλλειψη», ως αντικείμενα που χρησιμοποιούνται για

να διευκολύνουν, να εξηγήσουν ή να οδηγήσουν σε λύτρωση τα σχέδια των ανδρών και όχι ως ανθρώπινα όντα και φορείς συνείδησης (Donovan, 1983). Οι ίδιες οι γυναίκες ενσωματώνουν στη ζωή τους πολύ εύκολα αυτό τον ρόλο μέσω της κοινωνικοποίησης τους αλλά και μέσω της γλώσσας η οποία κάνει το κατασκευασμένο και κοινωνικό να παρουσιάζεται ως κάτι απολύτως φυσικό. Τα στερεότυπα των δύο φύλων που ο πολιτισμός κρίνει αποδεκτά δημιουργούν τα δίπολα που θέλουν το αρσενικό να ταυτίζεται με τη λογική, τη δράση και τη σκληρότητα, ενώ τη γυναίκα με το συναίσθημα, την παθητικότητα και τη ευαισθησία.

Ακριβώς αυτή η δημιουργία των στερεοτύπων και των διπλών αντικατοπτρίζεται και στον τρόπο με τον οποίο αναπαρίστανται τα δύο φύλα στα λογοτεχνικά κείμενα. Οι γυναικείοι χαρακτήρες είναι υποδεέστεροι, περιθωριακοί και τις περισσότερες φορές συμπληρωματικοί των ανδρών με αποτέλεσμα οι γυναίκες αναγνώστριες να μην μπορούν να αναγνωρίσουν τον ίδιο τους τον εαυτό ή να είναι αναγκασμένες να ταυτίζονται με πρότυπα που δεν τους εκφράζουν αλλά τους επιβάλλονται μέσα από υπόρρητες διαδικασίες. Η αναθεώρηση του λογοτεχνικού κανόνα λοιπόν είναι πρωτεύων στόχος της φεμινιστικής λογοτεχνικής κριτικής και μέσα από αυτόν αναδεικνύεται και το θέμα της γυναικείας γραφής. Η Elaine Showalter υιοθετεί τον όρο «γυνοκριτική» την οποία ορίζει ως αυτοδύναμη και πειραματική πραγμάτευση των λογοτεχνικών έργων γραμμένων από γυναίκες και την αντιδιαστέλλει με τη φεμινιστική κριτική που είναι πολεμική, πολιτική και συγγενής θεωρητικά με τη μαρξιστική κοινωνιολογία (Showalter, 1979).

Η γυναικεία γραφή γίνεται το επίκεντρο και των εκπροσώπων του γαλλικού φεμινισμού, οι οποίες υψώνουν το ανάστημα τους στον φαλλοκεντρισμό και στον ανδρικό λόγο και δίνουν δύναμη στη γυναικεία φωνή. Η Cixous, η Irigaray και η Kristeva, έχοντας ως αφετηρία τους τις απόψεις των μεταδομιστών Lacan, Foucault και Derrida, έχουν ένα πολύ σημαντικό κοινό στοιχείο: την ανάλυση της δυτικής κουλτούρας ως βαθιά καταπιεστικής και φαλλοκεντρικής (Jones, 1981). Στα πατριαρχικά συμβολικά πρότυπα αντιπαραθέτουν τη σωματική εμπειρία των γυναικών και η αντίσταση λαμβάνει χώρα με τη μορφή της απόλαυσης (jouissance) που εκπορεύεται από την άμεση εμπειρία της ευχαρίστησης της σεξουαλικότητας που καταπιέζεται αλλά δεν διαγράφεται από το νόμο του πατέρα.

Συγκεκριμένα η Helen Cixous, στο κείμενο της *The laugh of the Medousa*, καλεί τις γυναίκες να επιστρέψουν στη γραφή από τη οποία αποσπάστηκαν βίαια, να τοποθετήσουν τον εαυτό τους στο κείμενο, στον κόσμο και στην ιστορία με δικές τους κινήσεις (Cixous, 1976). Η Cixous κάνει λόγο για μία γυναικεία γραφή την οποία ταυτίζει με το γράψιμο του σώματος και στην οποία κυριαρχεί η ασυνείδητη, ρευστή, πολλαπλή γυναικεία σεξουαλικότητα. Αυτή θα δώσει τη δυνατότητα μίας νέας γυναικείας γλώσσας που θα θέσει υπό αμφισβήτηση τις δυαδικές αντιθέσεις και θα αποδομήσει τον κυρίαρχο πατριαρχικό λόγο. Οι απόψεις της Cixous έχουν σαφώς διαμορφωθεί υπό την επίδραση του Derrida ο οποίος υποστήριξε ότι το νόημα δεν είναι ποτέ απόλυτα παρόν, καθώς αναβάλλεται διαρκώς (Abrams, 2000) και διασπείρεται, διαχέεται δηλαδή σε αμέτρητες εναλλακτικές επιλογές και αυτή η διαδικασία ματαιώνει

κάθε δυνατότητα κατάκτησης σταθερού νοήματος. Όπως ο Derrida υποστήριξε ότι το κάθε κείμενο αυτοαποδομείται και υποσκάπτει τα ίδια του τα θεμέλια, έτσι και η Cixous θεωρεί ακράδαντα ότι η γυναικεία γραφή μπορεί να ξεφύγει από τη στενή δυαδική λογική, να πετύχει τη «διαφορά» και να υπονομεύσει τον πατριαρχικό λόγο.

Τις απόψεις της Cixous για μια γυναικεία γραφή ελεύθερη σε ένα παιχνιδι νοημάτων έρχεται να συμπληρώσει η Irigaray, με τις απόψεις της για μία γυναικεία γραφή που ανταποκρίνεται στη γυναικεία σεξουαλικότητα που είναι μοναδική και ιδιαίτερη λόγω της ιδιομορφίας των γυναικείων σεξουαλικών οργάνων. Η Irigaray υποστηρίζει ότι η γυναικεία σεξουαλικότητα μέχρι τώρα έχει οριστεί με όρους της ανδρικής σεξουαλικότητας και οι γυναίκες λειτουργούν για τους άνδρες ως καθρέφτες, που όμως έχουν δημιουργηθεί από τους άνδρες και επομένως δεν αντανακλούν το πραγματικό γυναικείο πρόσωπο αλλά αυτό που έχει επιβάλει ο πατριαρχικός λόγος (Irigaray, 1985). Η πατριαρχική κατασκευή της γυναίκας ως το άλλο του άνδρα μπορεί να ανατραπεί μέσα από τη διαδικασία της μίμησης που αποτελεί ουσιαστικά τη παρωδία της κατασκευασμένης γυναικείας ταυτότητας προκειμένου η γυναίκα να βρει στο λόγο τη θέση που της αξίζει.

Το ζήτημα του γυναικείου λόγου απασχολεί και την Kristeva. Στο δοκίμιο της *Το σύστημα και το ομιλούν υποκείμενο*, το συμβολικό συνδέεται με την εξουσία, την καταπίεση και τον έλεγχο ενώ το σημειωτικό με τη χαλαρότητα, την ποικιλία, τη ρευστότητα και την ετερογένεια (Kristeva, 1973). Η γλώσσα κινείται συνεχώς μπροστά και πίσω ανάμεσα στο συμβολικό της τάξης, της λογικής και της εξουσίας και στο σημειωτικό της προοιδιπόδειας φάσης, του ρυθμού και του ήχου, της απουσίας και των κενών, της σιωπής και της ποιητικής γλώσσας. Η ιδέα της αντίθεσης ανάμεσα στο συμβολικό και στο σημειωτικό οφείλεται στη διάκριση ανάμεσα στο φαντασιακό και το συμβολικό που εισήγαγε ο Lacan. Η Kristeva ονομάζει *χώρα* τη σημειωτική και προγλωσσική διαδικασία σημασιοδότησης, η οποία έχει ως επίκεντρο τη μητέρα (Kristeva, 1984). Η σημειωτική αυτή διεργασία υποχωρεί καθώς το παιδί εισέρχεται στη συμβολική τάξη αλλά ταυτόχρονα το ανατρεπτικό και επαναστατικό σημειωτικό απειλεί συνεχώς το κλειστό και συμβολικό. Επομένως το σημειωτικό, είτε εκφράζεται από γυναίκες είτε από άνδρες, μπορεί να καταφέρει ένα καίριο χτύπημα στον καταπιεστικό πατριαρχικό λόγο και να βγάλει τις γυναίκες από το περιθώριο του κόσμου.

Όλες οι προαναφερθείσες θεωρητικές προσεγγίσεις θα αξιοποιηθούν στη συνέχεια για να αποδείξουν ότι η Γαλανάκη μέσω της εξαγνιστικής γυναικείας γραφής θα παρουσιάσει την ηρωίδα της να ξεπερνά το μύθο του ονόματος της, να αποδομεί τις δυαδικές λογικές και τον αυστηρά περιορισμένο πατριαρχικό κόσμο στα όρια του οποίου δεν μπορούσε να βρει τον εαυτό της και τελικά να υψώνει το ανάστημά της στις περιοριστικές συμβάσεις της συμβολικής πραγματικότητας.

Ελένη ή ο κανέννας και η γυναικεία γραφή

Το βιβλίο *Ελένη ή ο Κανέννας* είναι μία μυθιστορηματική βιογραφία της περίφημης ζωγράφου Ελένης Αλταμούρα-Μπούκουρα, που έζησε στα πρώτα χρόνια του

ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και για να μπορέσει να πραγματοποιήσει το όνειρο της να γίνει ζωγράφος αλλά και για να διεκδικήσει τη θέση της στον κόσμο, στην γνώση και στην ελευθερία, άλλαξε ταυτότητα και μεταμφιέστηκε σε άνδρα.

Η Ελένη Αλταμούρα-Μπούκουρα γεννήθηκε στις Σπέτσες και ήταν κόρη του αρβανίτη καπετάνιου και αγωνιστή Γιάννη Μπούκουρα. Από μικρή τάχθηκε στην τέχνη της ζωγραφικής και ο πρώτος που την ενθάρρυνε να διευρύνει τους καλλιτεχνικούς της ορίζοντες στην πατρίδα του ήταν ο δάσκαλος της Ραφαέλο Τσέκολι. Στην Ιταλία γνώρισε τον Ιταλό ζωγράφο Σαβέριο Αλταμούρα, τον οποίο ερωτεύτηκε παράφορα και παντρεύτηκε για μικρό χρονικό διάστημα. Η Ελένη ασπάστηκε το καθολικισμό και απέκτησε με τον Σαβέριο Αλταμούρα τρία παιδιά εκ των οποίων τα δύο πέθαναν από φυματίωση σε νεαρή ηλικία. Ο γάμος διαλύθηκε πολύ γρήγορα, ο Σαβέριο εγκατέλειψε την Ελένη για μία άλλη ζωγράφο και εκείνη επέστρεψε στην Ελλάδα για να ζήσει στην κλειστή κοινωνία των Σπετσών. Εκεί βιώνοντας την απώλεια των παιδιών της, χτυπημένη από τις απανωτές συμφορές, κινούμενη ανάμεσα στην τρέλα και στην πραγματικότητα, βάζει φωτιά και καταστρέφει όλα της τα έργα. Πεθαίνει μόνη και έγκλειστη στο σπίτι των Σπετσών, τριγυρισμένη από ψιθύρους για άσκηση μαγείας και για τρέλα.

Το βιβλίο από άποψη αφηγηματικής τεχνικής παρουσιάζει εναλλαγή εστιάσεων και χωρίζεται σε τρία άνισα μέρη: το πρώτο (κεφάλαια Α-Δ), το μεσαίο που είναι και το μεγαλύτερο (κεφάλαια Ε-Τ) και το τρίτο (κεφάλαια Υ-Ω). Τα κεφάλαια θυμίζουν ραψωδίες έπους και μάλλον η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία. Στο πρώτο και στο τρίτο μέρος η αφήγηση είναι τριτοπρόσωπη από έναν εξωτερικό παντογνώστη αφηγητή ενώ στο δεύτερο μέρος κυριαρχεί ο πρωτοπρόσωπος εξομολογητικός και λυρικός λόγος της ηρωίδας που μοιράζεται συμμετρικά σε οκτώ ορθογράμματα και οκτώ πλαγιογράμματα αφηγήσεις και αποτελεί τη ραχοκοκαλιά του βιβλίου, σύμφωνα με τη Λίζυ Τσιριμώκου (1998). Η ίδια υποστηρίζει ότι στο μεσαίο τμήμα του βιβλίου συνυπάρχουν δύο αντιθετικοί κόσμοι: το κόκκινο ένδυμα του θριάμβου και το μαύρο ένδυμα του πένθους αλλά και «ότι ο μυθιστορηματικός άξονας του έργου της Γαλανάκη είναι ο διχασμός, η διπλή ταυτότητα, το διόνυμο και δίφυλο πρόσωπο, που παλεύει να συμφιλιώσει τα αντιθετικά κομμάτια του εαυτού του και να υπερβεί τη σχάση που αναπόφευκτα τον οδηγεί στην τρέλα και στην αυτοκτονία».(Τσιριμώκου, 1998).

24 κεφάλαια λοιπόν δομούν το βιβλίο της Γαλανάκη κατ' αντιστοιχία με τις ραψωδίες των ομηρικών επών. Οι ομοιότητες με την Οδύσσεια και την Ιλιάδα είναι εμφανείς: ο μυθολογικός κανένας που κατάφερε να ξεφύγει από τη σπηλιά-φυλακή του Κύκλωπα, οι περιπέτειες του Οδυσσέα για την επιστροφή στην πατρίδα και η ωραία Ελένη που απαρνήθηκε πατρίδα και οικογένεια για χάρη του έρωτα. Επικαλούμενοι τις απόψεις της Iragaray θα μπορούσαμε λοιπόν κάλλιστα να ισχυριστούμε ότι το μυθιστόρημα μπορεί να λειτουργήσει ως παρωδία των ομηρικών επών με την Ελένη της Γαλανάκη να παίρνει τη θέση του Οδυσσέα και της ωραίας Ελένης, ανατρέποντας έτσι τους αρχετυπικούς μύθους και δίνοντας τους μία άλλη διάσταση (Κριεζή, 2011). Η Ελένη διαγράφει τη μέχρι τότε γυναικεία ταυτότητα της συμβατικής και περιορισμένης ζωής και αποφασίζει να γίνει ο κανένας της απελευθέρωσης και της αποδέσμευσης από τους κανόνες. Από την άλλη ανατρέπεται πλήρως και ο μύθος της ωραίας Ελένης, η

οποία αναζήτησε τον έρωτα αλλά τελικά αναγκάστηκε να υποταχθεί στο ανδρικό φύλο και στους κανόνες που θέτει η πατριαρχική κοινωνία. Η ωραία Ελένη μέσα από την ανδρική γραφή είναι η προσωποποίηση του κακού, της καταστροφής και όλων των δεινών του κόσμου, είναι η έλλειψη και η απουσία ενώ η Ελένη της Γαλανάκη, σύμφωνα και με τη λυτρωτική γυναικεία γραφή της Cixous, βρίσκει τον δρόμο προς την ανατροπή και την έξοδο από τη συμβολική τάξη (Κριεζή, 2011).

Στην ανατροπή αυτή συμβάλλει και η ποικιλία διαφορετικών οπτικών γωνιών: εξωτερική εστίαση, εσωτερική εστίαση και εσωτερικός μονόλογος με την Ελένη να εξιστορεί στις ορθογράμματα αφηγήσεις το παρελθόν της και να συνομιλεί με τους νεκρούς της στις πλαγιογράμματα. Συμβολικός ο λόγος των τριτοπρόσωπων αφηγήσεων και των ορθογράμματος αφηγήσεων του μεσαιού τμήματος του έργου, σημειωτικός ο λόγος των πλαγιογράμματος αφηγήσεων. Σύμφωνα με τις απόψεις της Kristeva, στο συμβολικό λόγο η Ελένη ακολουθεί τους κανόνες που οι άλλοι δημιούργησαν για αυτήν και συμμορφώνεται στις κοινωνικές απαιτήσεις. Αντίθετα οι πλαγιογράμματα αφηγήσεις ανήκουν στον χώρο του σημειωτικού, εκεί δηλαδή όπου οι κανόνες χάνουν τη δύναμη τους, εκεί που η ηρωίδα σπάει τα δεσμά της, απελευθερώνεται και μέσα από τη ρευστότητα, τη χαλαρότητα και την ποικιλομορφία, διαγράφεται η αποκαθήλωση της πατριαρχικής Ελένης και η εξύψωση μία Ελένης που υφαίνει τον επαναπροσδιορισμό της προσωπικότητας της έξω από τον κόσμο της διπολικής λογικής. Ενδιαφέρουσες λοιπόν, κατά τη γνώμη μου, οι αφηγηματικές και γλωσσικές επιλογές της συγγραφέως, οι οποίες συνδυάζουν με επιτυχία αντιθετικές καταστάσεις.

Είναι αλήθεια ότι η Γαλανάκη αξιοποιεί την αντίθεση σε όλα της τα έργα «και υφαίνει το φαντασιακό με το συμβολικό, το πραγματικό με το ψυχικό, το μυθικό και το ιστορικό με το μυθοπλαστικό, το γυναικείο με το ανδρικό, δημιουργώντας αθέριες ταυτότητες με κλωστές από διαφορετικά νήματα» (Αναγνωστοπούλου, 2010:145). Η ιστορία, ο μύθος και οι προβληματισμοί γύρω από φύλο διαλέγονται δημιουργικά και ανατρεπτικά για να αναδυθεί μέσα από το έργο της Γαλανάκη μία γυναίκα σύμβολο του αγώνα ενάντια στις καθιερωμένες αντιλήψεις και στους παραδοσιακούς ρόλους.

Προς αναζήτηση μίας ταυτότητας

Η Μαίρη Μικέ υποστηρίζει ότι στις πλαγιογράμματα αφηγήσεις στις οποίες η Ελένη συνομιλεί με τους νεκρούς της, «η σχέση του υποκειμένου είναι εμφανής: η Ελένη ή ο Κανένας που απευθύνεται στον εαυτό της με τη χρήση τρίτου ενικού προσώπου» (Μικέ, 2001:329). Η γνώμη μου είναι ότι γενικά η υπόθεση του βιβλίου είναι μία αναζήτηση ταυτότητας και μία προσπάθεια καθορισμού του μυθιστορηματικού υποκειμένου που δομείται στη διπολική αντίθεση γυναίκα-άνδρας.

Η Ελένη, αν και εισέρχεται στη συμβολική τάξη πραγμάτων, από μικρή ηλικία αντιλαμβάνεται ότι διαφέρει από τα κορίτσια της ηλικίας της και απομακρύνεται από τους προκαθορισμένους και άκαμπτους κοινωνικούς ρόλους που επέβαλε η εποχή στις γυναίκες. Η Ελένη Αλταμούρα λοιπόν «συνειδητοποιεί σχετικά πρόωμα τον βαθύτερο διχασμό της, ότι είναι κάτι άλλο από αυτό που αναγνωρίζεται ότι είναι» (Ζήρας, 2000: 45-48)

αλλά αυτό δεν την πτοεί και επιλέγει τον δρόμο της τέχνης ως όπλο ενάντια στη ανθρώπινη φύση, ενάντια στα πρέπει και στις συμβάσεις, ως όχημα που την οδηγεί στην ελευθερία. Στον δρόμο αυτό οι μόνοι σύμμαχοι της θα είναι ο πατέρας της και ο δάσκαλος της. Στην Ιταλία, όπου θα συνεχίσει τις σπουδές της, η Ελένη μεταμφιέζεται σε άνδρα για να μπορέσει να εισαχθεί στη σχολή των Ναζαρηνών ζωγράφων, αποποιείται τη γυναικεία ταυτότητα της, αποδομεί τον ίδιο της τον εαυτό και προσπαθεί να δημιουργήσει μία καινούρια ταυτότητα στην οποία δύσκολα μπορεί κανείς να διακρίνει το ανδρικό από το γυναικείο, με απώτερο στόχο όμως να εμβολίσει τον ανδρικό κόσμο και να αποκτήσει αυτά που οι άνδρες μπορούσαν να έχουν.

«Κι εγώ αποφασίζοντας εκείνο το πρωί σε μίαν ξένη πολιτεία να δώσω ως άνδρας εξετάσεις, ενδεχομένως να ζήσω έτσι λίγα χρόνια, γέννησα τον εαυτό μου ως Κανένα. Θα ζούσα εφεξής ως κανένας. Άλλωστε, εάν επέμενα να αναζητώ στηρίγματα στη μεταβατική ώρα, στον ίδιο κύκλο είχαν συνταιριάζει κάποτε τα ονόματα Ελένη και Κανένας» (Γαλανάκη, 2003:78-79).

Όμως αυτή η απομάκρυνση από τη γυναικεία ταυτότητα και η εσωτερική πάλη για την αρμονική σύζευξη των δυαδικών στοιχείων ή για την επικράτηση μιας από τις δύο ταυτότητες δεν θα κρατήσει για πολύ. Η Ελένη ερωτεύεται και αναπόδραστα εισέρχεται και πάλι στη συμβολική τάξη, θα προσπαθήσει να υποδυθεί τον ρόλο της συζύγου και της μητέρας αλλά τελικά δεν θα μπορέσει να ανταποκριθεί με επιτυχία στο ρόλο αυτό όπως δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί και στις απαιτήσεις της οικογένειας της και του κοινωνικού περιγυρού της. Ο Σαβέριο την εγκαταλείπει παίρνοντας μαζί του το τρίτο παιδί.

«Μου έγραφε ότι έφευγε μαζί με την Τζέιν Χέι, τη Αγγλίδα φίλη μου και ζωγράφο. ...Ότι μαζί του είχε πάρει και το τρίτο μας παιδί, τον Αλέξανδρο, βρέφος ακόμη για να μην το εξαφανίσω και αυτό πίσω από τα ανατολίτικα μου πέπλα. Ότι ως ζωγράφος με εκτιμούσε, και ως γυναίκα του με είχε αγαπήσει, αλλά τον είχανε κουράσει ο μελαγχολικός μου χαρακτήρας, η δυσπιστία, οι αδιάκοπες φυγές μου, η δυστυχία μου όταν έπρεπε να ντύνομαι με γυναικεία ρούχα, τα κουρεμένα μου μαλλιά. Ότι δεν θα ξαναγύριζε στο σπίτι μας» (Γαλανάκη, 2003:111-112).

Προδομένη λοιπόν από τον έρωτα και συνειδητοποιώντας την πικρή αλήθεια ότι μία γυναίκα δεν μπορεί να υπηρετεί ταυτόχρονα την τέχνη και τον σύζυγο, επιστρέφει ηττημένη στην πατρίδα της. Στην αρχή στην Αθήνα και αργότερα στις Σπέτσες υποτάσσεται στην πατριαρχική κοινωνία και αποτάσσεται την Ελένη της Ιταλίας που η ίδια είχε δημιουργήσει. Η εγκατάλειψη και η προδοσία του Σαβέριο δεν θα είναι το μοναδικό χτύπημα. Η απώλεια της κόρης της Σοφίας στην αρχή και αργότερα του γιού της Ιωάννη θα την κάνουν να συνειδητοποιήσει ότι τιμωρείται επειδή επέλεξε τον δύσκολο δρόμο της διαφοράς και της επανάστασης. Ζήτησε να γίνει κάτι διαφορετικό από αυτό για το οποίο η κοινωνία την προόριζε, ξεπέρασε τα όρια και έφτασε στη ύβρη. Η τελική της καταστροφή οφείλεται προφανώς στην ανεπιτυχή ταλάντευση της ανάμεσα στα δύο γένη, με αποτέλεσμα να είναι ο Κανένας. (Αθανασόπουλος, 2002). Όμως, όπως όλοι ξέρουμε, η ύβρη τιμωρείται:

«Έτσι και εγώ εξηγώ τα ανεξήγητα εκείνης της νύχτας, ότι κλείνοντας τους κύκλους της η μοίρα εκδικείται όποια γυναίκα προσπαθεί να δραπετεύσει από την προκαθορισμένη επανάληψη

της. *Να δραπετεύσει προς την ελευθερία της δικής της φύσης, του άντρα, των γραμμάτων* » (Γαλανάκη, 2003:142).

Όταν «φεύγει» από κοντά της και ο Ιωάννης, η Ελένη πια αλλάζει πρόσωπο και πάλι και περνά στη μετά τη ζωή ζωή των γυναικών. Στην τελευταία αυτή φάση της ζωής της, η Ελένη δεν μπορεί να βρει ανακούφιση πια στην τέχνη που την αγάπησε τόσο πολύ. Καταφεύγει στο όνειρο, στον μυστικισμό, στη νερομαντεία, ανασταίνει τους νεκρούς της και συνομιλεί μαζί τους. Είναι ο μόνος δρόμος προς την ελευθερία, προς την υπέρβαση και προς την έξοδο από ένα κόσμο που δεν μπορεί να κατανοήσει τις γυναίκες. Μέσα από το μυστικισμό και την εσωτερίκευση, τη ρευστότητα και την πολλαπλότητα, έννοιες για τις οποίες μιλήσει οι Γαλλίδες φεμινίστριες, η Ελένη θα καταφέρει να αποδράσει οριστικά και να δώσει μία άλλη διάσταση στο μύθο που συνοδεύει το όνομα της.

«Ανασύροντας την ξεχασμένη ζωγράφο και την τραγική ιστορία της από τη λήθη, η Γαλανάκη ανασύρει μαζί και το φάσμα μιας άλλης Ιστορίας, καταδικασμένης από αιώνες στη λήθη και στη σιωπή: αυτή της άγραφης έως τις μέρες μας Ιστορίας των Γυναικών.» (Πολίτη, 1998:11). Η γυναικεία γραφή της Γαλανάκη θα λειτουργήσει λυτρωτικά και θα καταφέρει να δείξει τελικά στη μυθιστορηματική Ελένη αλλά και σε κάθε Ελένη τη δυνατότητα που έχει να αποτινάξει τα δεσμά της και να χαράξει το δικό της δρόμο στον κόσμο. *«Το νόημα του έργου της Γαλανάκη είναι ο περίκλειστος κόσμος των γυναικών. Είναι ο άλλος κόσμος των γυναικών που είναι κλειστός, αδιαπέραστος, αόρατος και οι άνδρες όχι μόνο δεν μπορούν να τον καταλάβουν, δεν μπορούν καν να τον υποθέσουν.»* (Μπερλής, 2014) και η Γαλανάκη θα κατορθώσει να αναδείξει με αριστοτεχνικό τρόπο τον κόσμο αυτό.

Η διδακτική αξιοποίηση του μυθιστορήματος

Το σχολείο, ως θεσμός, είναι ένα από τα πολιτισμικά πλαίσια εντός του οποίου δημιουργούνται και αναπαράγονται πρακτικές που συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση των έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων των μαθητών (Κογκίδου, 2012). Οι μεταμοντέρνες και μεταδομιστικές επιδράσεις στη φεμινιστική κριτική, όπως ήδη έχει αναφερθεί, δίνουν έμφαση στην αποδόμηση των δυαδικών αντιθέσεων και στην κατάργηση των διπόλων με αποτέλεσμα την αναθεώρηση της θέσης του γυναικείου φύλου. Μεγάλη αξία έχει, λοιπόν, το εκπαιδευτικό σύστημα που προωθεί τον επαναπροσδιορισμό των χαρακτηριστικών και των σχέσεων των δύο φύλων αμφισβητώντας τους παραδοσιακούς ρόλους των ανδρικών και γυναικείων ταυτοτήτων (Δεληγιάννη-Κουμιτζή & Σακκά, 2003). Βασικοί φορείς της εκπαίδευσης είναι οι εκπαιδευτικοί, επομένως ο ρόλος τους στην άρση των στεροτυπικών παραδοσιακών έμφυλων ταυτοτήτων είναι πολύ σημαντικός (Μαραγκουδάκη, 2012).

Το βιβλίο της Ε. Γαλανάκη, ως γνήσιο μεταμοντέρνο φεμινιστικό κείμενο, μπορεί να αξιοποιηθεί δημιουργικά προς την κατεύθυνση αυτή, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Απόσπασμα του βιβλίου υπάρχει στο ανθολόγιο των κειμένων της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Γ΄ Γυμνασίου αλλά θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και στη θεματική ενότητα της Λογοτεχνίας της Α΄ Λυκείου «Τα φύλα στη Λογοτεχνία». Ο

εκπαιδευτικός μπορεί επίσης να αξιοποιήσει ευρύτερα αποσπάσματα του βιβλίου ή ακόμα και να προχωρήσει στη διδασκαλία ολόκληρου του λογοτεχνικού έργου, όταν οι συνθήκες το ευνοούν (Γερακίνη, 2016).

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη διδακτική αξιοποίηση του συγκεκριμένου λογοτεχνικού έργου, όπως και για όλα τα λογοτεχνικά έργα, είναι η γνώση της θεωρίας της Λογοτεχνίας που συμβάλλει αποφασιστικά στην καλύτερη προσέγγιση και εμπάθυνση του κειμένου και στην ανάδειξη των διαφορετικών μορφών θέασης του. Έτσι η μεταμοντέρνα φεμινιστική λογοτεχνική κριτική, όπως αναλύθηκε, αλλά και οι θεωρίες της πρόσληψης και της λογοτεχνικής ανταπόκρισης θα βοηθήσουν τους μαθητές να απαλλαχτούν από τον φόβο της μιας και μοναδικής ερμηνείας και να αντιμετωπίσουν την ανάγνωση ενός κειμένου ως μία ρευστή και δυναμική διεργασία και όχι ως συσσώρευση παγιωμένων και διαμορφωμένων απαντήσεων (Γερακίνη, 2016). Παράλληλα, χρειάζεται να προχωρήσουμε σε μία ανανέωση των διδακτικών πρακτικών με άνοιγμα της διδακτικής προς τις πολιτισμικές σπουδές, που δυστυχώς η αντίληψη τους είναι ουσιαστικά ξένη στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Χοντολίδου, 2015). Η ανανέωση αυτή συνίσταται στην έμφαση στην πολιτισμική εμπειρία που διαμορφώνει την υποκειμενικότητα των μαθητών και στη σύνδεση της πολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών με το παρόν ως το αναγκαίο σημείο αφετηρίας και κατάληξης κάθε ιστορικής αναφοράς και αναδρομής στο παρελθόν (Πασχαλίδης, 1999). Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας υπό το φως των πολιτισμικών σπουδών αντιμετωπίζει τη Λογοτεχνία ως προνομιακό μέσο για τη διερεύνηση των πολιτισμικών αξιών και αναπαραστάσεων στην βάση των οποίων οι μαθητές επαναπροσδιορίζουν την πραγματικότητα και συγκροτούν την υποκειμενικότητα τους (Καλασαρίδου, 2016).

Οι ακόλουθες δραστηριότητες σχεδιάστηκαν με στόχο να βοηθήσουν τους μαθητές να αναθεωρήσουν τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα δύο φύλα, να προσεγγίσουν βιωματικά την προσωπικότητα της Ελένης-Αλταμούρα Μπούκουρα, καλλιεργώντας την ενσυναίσθηση και να συνδέσουν τη θέση της γυναίκας στο παρελθόν με τη θέση της γυναίκας στο παρόν.

Ενδεικτικές ερωτήσεις-εργασίες που θα μπορούσαν να δοθούν στους μαθητές:

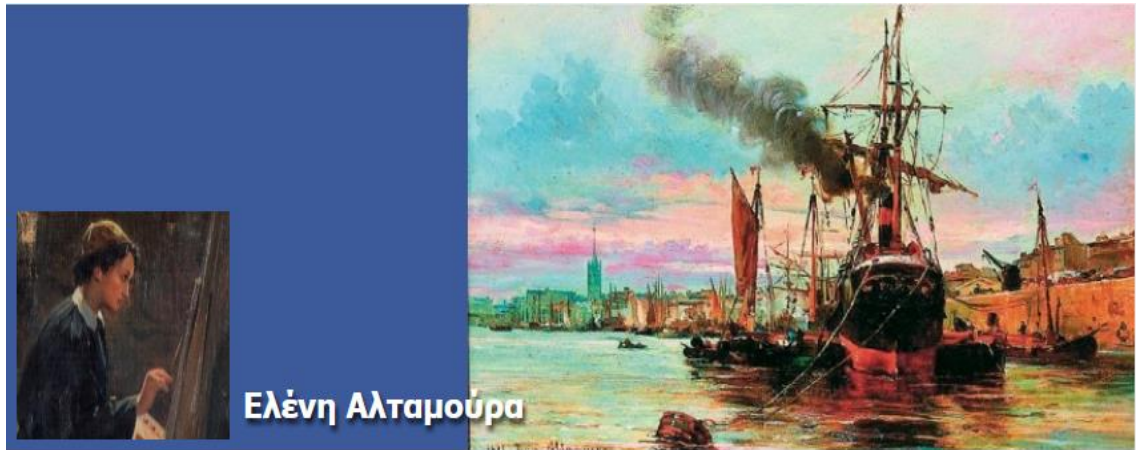
1. Αξιοποιήστε στοιχεία του κειμένου του βιβλίου σας και δημιουργήστε ένα σύντομο αυτοβιογραφικό σημείωμα σε α' πρόσωπο στο οποίο θα συμπεριλάβετε τα κυριότερα γεγονότα της ζωής της Ελένης Αλταμούρα-Μπούκουρα. (Μπορείτε να αναζητήσετε πληροφορίες και σε διαδικτυακές πηγές).
2. Ποιες όψεις της γυναικείας ζωής του 19ου αιώνα προβάλλονται μέσα από το βιβλίο της Ρ.Γαλανάκη *Ελένη ή ο κανένας*;
3. Ποια είναι η σχέση της Ελένης Αλταμούρα με τον πατέρα της και πώς αντιμετωπίζεται από αυτόν; Γράψτε ένα διάλογο ανάμεσα στην Ελένη και τον πατέρα της και παρουσιάστε τον αξιοποιώντας το πρόγραμμα ψηφιακών κόμικς [toondoo](https://www.toondoo.com/).

4. Τι προσπαθεί να πετύχει με τη μεταμφίεση της σε άνδρα; Όταν ερωτεύεται τον Σαβέριο, φοράει και πάλι τα γυναικεία ρούχα. Ποιος είναι ο συμβολισμός της πράξης αυτής;
5. Η Ελένη Αλταμούρα κινείται γύρω από διπλή ταυτότητα, γύρω από δύο φύλα και δύο ονόματα. Γνωρίζοντας την πορεία και το τέλος της ζωής της, πιστεύετε ότι κατόρθωσε να συμφιλιώσει αυτά τα δύο κομμάτια του εαυτού της;
6. Η Ελένη Αλταμούρα προσπάθησε να επιβιώσει σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία. Θεωρείτε ότι ο ψυχικός της κόσμος έγινε αποδεκτός και κατανοητός από τους άνδρες του περιβάλλοντος της;
7. Υποθέστε ότι η Ελένη Αλταμούρα-Μπούκουρα γνωρίζει την Ε. Μαρτινέγκου(<http://digitalschool.minedu.gov.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C113/351/2364,8985/unit=673>) και αποφασίζει να της στείλει μία επιστολή. Τι θα της έγραφε;
8. Δημιουργήστε το προφίλ της Ελένης Αλταμούρα με τη βοήθεια του <http://www.classtools.net/FB/home-page> . Μπορείτε να προσθέσετε στοιχεία σχετικά με τη ζωή και το έργο της, φωτογραφίες και βίντεο και να κάνετε όσες αναρτήσεις θέλετε, αξιοποιώντας και τις εργασίες που έχετε συνθέσει μέχρι τώρα (Εικόνες 1,2,3).
9. Ζωγραφίστε το πορτρέτο της Ελένης με άξονα τον «έρωτα» της για τη ζωγραφική.
10. Να αναζητήσετε μία γυναικεία μορφή από τη σύγχρονη πραγματικότητα, η οποία αγωνίστηκε για να πραγματοποιήσει τα όνειρα της και να γράψετε την άποψη σας για τη διαχρονική προσπάθεια των γυναικών να βρουν τη θέση τους στις ανδροκρατούμενες κοινωνίες.
11. Αποφασίζετε να στείλετε μία επιστολή στην Ελένη Αλταμούρα-Μπούκουρα. Τι θα της γράφατε;
12. Αξιοποιήστε το <http://www.classtools.net/twister/> και δημιουργήστε εικονικά tweets για την Ελένη Αλταμούρα-Μπούκουρα. Τι θα έγραφε στον προσωπικό της λογαριασμό;

Οι νέες τεχνολογίες παρέχουν νέες δυνατότητες στη διδακτική της Λογοτεχνίας και συμβάλουν καθοριστικά στην ενίσχυση των δημιουργικών αναγνωστικών ικανοτήτων των μαθητών (Νέζη, 2000). Η Λογοτεχνία δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως προνομιακός χώρος γραφής ούτε ως ένα πεδίο που έχει μουσειακή αξία αλλά ως μία πολιτισμική πρακτική που οι μαθητές μπορούν να πλησιάσουν και να την ερμηνεύσουν με βάση τα δικά τους ενδιαφέροντα και τις δικές τους προσλαμβάνουσες. Οι ερμηνείες των μαθητών για το λογοτεχνικό κείμενο είναι νέα κείμενα που κι αυτά με τη σειρά τους πρέπει να ερμηνευθούν (Πασχαλίδης, 1999).

Μία τέτοια προσπάθεια προσέγγισης του κειμένου πραγματοποιήθηκε κατά το σχολικό έτος 2015-2016 στο 3^ο Γυμνάσιο Καβάλας, όπως φαίνεται και στις παρακάτω εικόνες. Οι εργασίες των μαθητών που συγκεντρώθηκαν και αναρτήθηκαν στο [ιστολόγιο](#) της διδάσκουσας αποδεικνύουν ότι το φεμινιστικό μεταμοντέρνο μυθιστόρημα έχει θέση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και μπορεί να αξιοποιηθεί

κατάλληλα υπό το φως των θεωριών της πρόσληψης και των πολιτισμικών σπουδών για την αποδόμηση των έμφυλων ταυτοτήτων.

Εικόνα 1: Δημιουργία εικονικού προφίλ στο fakebook

Εικόνα 2: Δημιουργία εικονικού προφίλ στο fakebook

Εικόνα 3: Δημιουργία εικονικού προφίλ στο fakebook

Βιβλιογραφία

- Abrams, M. H. (2000). 'The deconstructive angel' στο David Lodge and Nigel Wood, *Modern criticism and theory: A reader*, Harlow: Longman, New York: Pearson, pp. 241-253.
- Αθανασόπουλος, Β. (2002). 'Το μεταμοντέρνο φεμινιστικό μυθιστόρημα', στο Α. Σπυροπούλου – Θ. Τσιμπούκη (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Πεζογραφία. Διεθνείς Προσανατολισμοί και Διασταυρώσεις*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σσ. 99-150.
- Αναγνωστοπούλου, Δ. (2010). 'Γυναικείες και ανδρικές ταυτότητες σε μυθιστορήματα της Ρέας Γαλανάκη', στο *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο(από το 1204 έως σήμερα)*, Δ' Ευρωπαϊκό συνέδριο νεοελληνικών σπουδών, Πρακτικά ομώνυμου συνεδρίου(Γρανάδα, 9-12/09/2010), εκδόσεις Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών σπουδών, Αθήνα, 2011, Τόμος Δ', σ.σ 143-156.
- Barry, P. (2013). *Γνωριμία με τη θεωρία: Εισαγωγή στη Λογοτεχνική και πολιτισμική Θεωρία*, Αθήνα, Βιβλιόραμα.
- Γαλανάκη, Ρέα (2003). *Ελένη ή ο Κανένας*, Αθήνα, Καστανιώτη.
- Γαλανάκη, Ρέα (2011). *Από τη ζωή στη λογοτεχνία*, Αθήνα, Καστανιώτη.
- Γερακίνη, Α. (2016). 'Η ανάγνωση ολόκληρου λογοτεχνικού έργου στο Γυμνάσιο, στο Προγράμματα σπουδών-Σχολικά εγχειρίδια. Από το παρελθόν στο μέλλον, Πρακτικά ομώνυμου συνεδρίου(Αθήνα 4-6/03/2016), εκδόσεις Μουσείο σχολικής ζωής και εκπαίδευσης του ΕΚΕΔΙΣΥ- Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδας- Pierce- Αμερικανικό Κολλέγιο Ελλάδος, Τόμος Α', σ.σ 315-321.
- Γερακίνη, Α. (2016). 'Η προσέγγιση των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου με άξονα τις αναγνωστικές θεωρίες και τη δημιουργική γραφή', *Περιοδικό Κείμενα*, τ. 23, Ιούνιος 2016:
http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=368:gerakini-23&catid=67:-23&Itemid=103.

- Cixous, E. (1976). The laugh of the Medousa, Signs, Vol. 1, No. 4, pp. 875-893.
- Δεληγιάννη-Κουμιτζή, Β. & Σακκά, Δ. (επιμ.) (2003). Εφηβικές ταυτότητες φύλου: Διερευνώντας τον παράγοντα φύλο στο σχολικό πλαίσιο: Εγχειρίδιο με ερευνητικά ενδιαφέροντα για εκπαιδευτικούς. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για θέματα ισότητας.
- Donovan, J. (1983). 'Beyond the Net: Feminist Criticism as a Moral Criticism', Denver Quarterly, 17 στο Κ. Newton (επιμ.), Η Λογοτεχνική θεωρία του 20^{ου} αιώνα, Ανθολόγιο κειμένων, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2013, σσ. 370-376.
- Hall, S. & Gieben, B. (επιμ.) (2003). Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας. (μτφρ. Θανάσης Τσακίρης), Αθήνα, Σαββάλας.
- Iragaray, L. (1985). This sex which is not one, trans. Catherine Porter, Cornell University Press, New York, Ithaca.
- Jones, R. A. (1981). Writing the body: toward an understanding of l'écriture feminine, in Feminisms: An anthology of literary theory and criticism, Robyn, R. Warhol and Diane Prince Hemdl. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1996.
- Ζήρας, Α. (Φθινόπωρο, 2000). Η κυκλική αφήγηση και οι άξονές της στο έργο της Ρέας Γαλανάκη, Σημείο – Φυλλάδιο 1, Λευκωσία.
- Καλασαρίδου, Σ. (2016). 'Υποκειμενικότητα και διδασκαλία της Λογοτεχνίας', [Περιοδικό Ο αναγνώστης](#).
- Κανατσούλη, Μ. (2008). Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα-Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική Λογοτεχνία, Αθήνα, Gutenberg.
- Κογκίδου, Δ. (2012). 'Το σχολείο ως πολιτισμικό πλαίσιο κατασκευής έμφυλων ταυτοτήτων και ως ένα προνομιακό πεδίο για την άρση του σεξισμού', στο Εκπαίδευση και ισότητα των φύλων, Πρακτικά ομώνυμου συνεδρίου (Λευκωσία, 25-26/05/2012), http://www.pi.ac.cy/pi/files/epimorfosi/synedria/gender/kongidou_emfyfes_taftotites_doc.pdf.
- Κριεζή, Ε. (2011). Η φεμινιστική κριτική και η Ελένη ή ο κανένας, Διπλωματική Μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ.
- Κουκλατζίδου, Μ. (2014). [Έμφυλες ταυτότητες. Εκπαίδευση και παιδική Λογοτεχνία](#), Θεσσαλονίκη.
- Kristeva, J. (1973). 'The system and the Speaking Subject, The times Literary Supplement', στο Κ. Newton (επιμ.) Η Λογοτεχνική θεωρία του 20^{ου} αιώνα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2013, σσ. 213-221.
- Kristeva, J. (1984). 'Revolution in Poetic Language', στο [The Kristeva Reading by Toril Moi](#), New York, Columbia University Press.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (2012). 'Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην αποδόμηση των έμφυλων ταυτοτήτων. Συνέδριο Εκπαίδευση και ισότητα των φύλων', στο Εκπαίδευση και ισότητα των φύλων, Πρακτικά ομώνυμου συνεδρίου (Λευκωσία, 25-26/05/2012), http://www.pi.ac.cy/pi/files/epimorfosi/synedria/gender/marangoudaki_emfyfes_taftotites_doc.pdf.
- Μαροπούλου, Μ. (2016). Τρίτο φεμινιστικό κύμα: ο μεταμοντέρνος η μεταδομιστικός φεμινισμός. Το φύλο ως βιοκοινωνική κατασκευή, Εκδόσεις Κάλλιπος, https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/6185/2/02_chapter_08.pdf.

- Μικέ, Μ. (2001). Μεταμφιέσεις στη Νεοελληνική Πεζογραφία(19^{ος}-20^{ος} αιώνας), Αθήνα, Κέδρος.
- Μπερλής, Α. ‘Ο περικόλειστος κόσμος των γυναικών’, Εφημερίδα Καθημερινή, 7/7/98.
- Νέζη, Μ. (2000). ‘e-διδασκτική: νέες τεχνολογίες και διδασκαλία της λογοτεχνίας’, στο 2^ο συνέδριο ΕΤΠΕ, Πρακτικά ομώνυμου συνεδρίου(Πάτρα 10-13/10/2000), <http://www.etpe.gr/custom/pdf/etpe756.pdf>
- Πασχαλίδης, Γ. (1999). ‘Γενικές αρχές ενός προγράμματος για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας’ στο Β. Αποστολίδου & Ε. Χοντολίδου (επιμ.), Λογοτεχνία και Εκπαίδευση, Αθήνα, Τυπωθήτω, σσ. 319-333.
- Πολίτη, Τ. (Χειμώνας 1998). ‘Το πένθος της Ιστορίας. Σχεδιάσμα ανάγνωσης των μυθιστορημάτων της Ρέας Γαλανάκη’, περ. Νέο Επίπεδο, τ. 30.
- Showalter, E. (1979). ‘Towards a Feminist Poetics’, Women writing and writing about women, στο K. Newton (επιμ.), Η Λογοτεχνική θεωρία του 20^{ου} αιώνα, K. Newton (επιμ.), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2013, σσ. 377-384.
- Τσιριμώκου, Λ., Ασκήσεις Μνήμης, Εφημερίδα Το Βήμα, 21/06/98.
- Χοντολίδου, Ε. (2015). ‘Ο σχολικός λογοτεχνικός κανόνας’ στο Β. Βασιλειάδης και Κ. Δημοπούλου (επιμ.) Σελιδοδείκτες για την ανάγνωση της Λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.